

О. Бабаєва, асистент Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Рішення, які приймає по кримінальній справі суддя у стадії попереднього розгляду

Проведення в суді першої інстанції є центральним у системі проваджень кримінального процесу і включає в себе дві стадії: попередній розгляд справи і, власне, судовий розгляд. Проблеми стадії попереднього розгляду становлять значний науковий інтерес, обумовлений не лише тим, що вказана стадія має забезпечити здійснення завдань судочинства у судовому розгляді, а й тим, що наукова розробка цих питань забезпечить її ефективність у світі підготовки та прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК).

Попередній розгляд кримінальної справи — це самостійна стадія кримінального процесу, в якій суддя одноособово з участю прокурора, у судовому засіданні, на підставі вивчення матеріалів справи встановлює наявність достатніх підстав, та відсутність перешкод для призначення справи до судового розгляду.

Дана стадія процесу вирішує загальні завдання кримінального судочинства в належній тільки їй процесуальній формі, яка визначає специфіку процесуального становища суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності та засобів доказування, правозахисних механізмів та процесуальних рішень, а також повноважень органів та посадових осіб, які провадять кримінальний процес.

У літературі зазначається, що виходячи зі своєрідного положення та функціонального призначення цієї стадії у кримінальному процесі, можна виділити такі її завдання: судова перевірка якості досудового слідства з метою встановлення фактичних та юридичних підстав для розгляду кримінальної справи в судовому засіданні; вирішення питань, пов'язаних із підготовкою справи до судового розгляду; а також закриття провадження по кримінальній справі за наявності до того підстав (С. Ф. Шумилін, Т. К. Рябініна та ін.)¹.

¹ Шумилін С. Ф. Законність и обоснованность судебных решений, принимаемых в стадии предания суду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. / С. Ф. Шумилін — Х., 1981. — С.13; Рябініна Т. К. Производство по уголовному делу в суде до судебного разбирательства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. / Т. К. Рябініна. — Воронеж, 1995. — С. 8–9.

Попередній розгляд кримінальної справи має всі необхідні, при-таманні стадії, елементи (процесуальну форму, коло суб'єктів і т. ін.), а також встановлює перелік основних повноважень, якими наділено суддю до початку судового розгляду: 1) призначити справу до судового розгляду; 2) зупинити провадження у справі; 3) повернути справу прокурору; 4) направити справу за підсудністю; 5) закрити провадження у справі за реабілітуючих та нереабілітуючих підстав; 6) повернути справу на додаткове слідство. Реалізація зазначених повноважень залежить не від встановлення формальних підстав у матеріалах справи, а від наявності фактичних обставин, які вказують на доцільність прийняття того чи іншого рішення суддею.

У статті 257 КПК міститься перелік питань, з'ясування яких має бути відображено у прийнятому суддею рішенні. Вирішення цих питань суддею можливе, а іноді й необхідне, не тільки у ході ознайомлення з письмовими матеріалами кримінальної справи, а також при наданні пояснень сторонами.

Слід приділити увагу тому, що в науці кримінального процесу немає єдності поглядів відносно поняття рішень та їх класифікації. Вбачається, що під рішенням у кримінальному судочинстві слід розуміти викладене в процесуальному акті волевиявлення суб'єктів, які провадять кримінальний процес, із питань, пов'язаних із розслідуванням та розглядом кримінальної справи¹.

У кримінально-процесуальній літературі запропоновано чимало класифікацій кримінально-процесуальних рішень за різних підстав та ознак, які дозволяють сгрупувати їх у певну систему, зрозуміти їх групові властивості та уточнити місце кожного рішення в загальній системі процесуальних актів кримінального судочинства.

Вченими-процесуалістами неодноразово здійснювалися спроби створити повну, всебічну та науково обґрунтовану класифікацію кримінально-процесуальних рішень, які приймаються у стадії попереднього розгляду справи (В. С. Зеленецький, Л. Д. Кокорєв, П. А. Лупінська, О. Р. Михайленко, В. Т. Томін, В. Я. Якупов, М. І. Бажанов, С. Ф. Шумилін та ін.). Загалом, рішення прийнято класифікувати на початкові (вихідні), проміжні та кінцеві (заклучні), де початковими будуть такі рішення, які «дають початок провадженню по справі в цій

¹ Лазарева В. А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе / В. А. Лазарева. – Самара, 1999. – С. 22; Майсурадзе В. Стадия предания суду. Спорные вопросы, ошибки / В. Майсурадзе, Г. Мосесян // Соц. законность. – 1968. № 9. – С. 9–18.

стадії процесу», кінцевими — рішення, які завершують провадження в цій стадії процесу, та проміжними — рішення, які приймаються в ході провадження у стадії і не є ні початковими, ні кінцевими¹. Утім, правильно зазначено, що «кожне рішення характеризується декількома класифікуючими ознаками»², що дозволяє провести їх перегрупування і за іншими ознаками.

Рішення, яке приймається суддею за результатами попереднього розгляду (ст. 244 КПК), визначає подальше спрямування кримінальної справи. Для того щоб прийняти деякі з них, судді необхідно прийняти інші рішення — про обрання або заміну запобіжного заходу, про призначення захисника, про визнання потерпілим, цивільним позивачем тощо. Том, в основу класифікації рішень, які приймає суддя в цій стадії, по-перше, має бути покладено характер питань, які вирішує суддя, а по-друге — функціональне призначення рішення з точки зору його впливу на подальше провадження по справі.

Так, у першому випадку рішення можна класифікувати на основні, тобто рішення, в яких суддя дає оцінку фактичних обставин кримінальної справи і вирішує питання про його подальший хід, та на допоміжні, які сприяють законному й обґрунтованому прийняттю основних рішень справи та створюють підґрунтя для їх винесення. При прийнятті основних рішень суддя з'ясовує питання, пов'язані з оцінкою якості досудового слідства, з вирішенням питання про достатність підстав для призначення справи до судового розгляду, або ыз завершенням провадження по справі (рішення, передбачені ст. 244 КПК).

Зазначені рішення відрізняються колом тих обставин, які повинні бути встановлені для того, щоб рішення було прийняте, а також, рівнем доведеності фактичних даних, які становлять його основу.

У другому випадку рішення класифікуються на початкові, проміжні та кінцеві (вихідні). Недоліком наведеної класифікації, на наш погляд, можна вважати те, що майже всі вчені, якими вона була підтримана, проводили її стосовно рішень, які зазначені у статті 244 КПК. Однак, як відомо, повноваження судді в цій стадії процесу не обмежуються тільки вказаним переліком рішень.

¹ Див.: Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы / П. А. Лупинская. – М., 1976. – С. 25–29; Шумилин С. Ф. Законность и обоснованность судебных решений, принимаемых в стадии предания суду: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ш., 1981. – С. 32–50.

² Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы / П. А. Лупинская. – С. 26.

Наявність загальних рис, які притаманні усім рішенням, що приймаються в цій стадії процесу, дозволяє розглянути і конкретне стосовно кожного з них, що має бути враховано при їх прийнятті. Це дозволить нам розглядати кожне рішення як елемент єдиної системи процесуальних дій, спрямованих на виконання завдань судочинства.

Варте уваги спірне в науці питання — яке ж саме рішення можна вважати початковим? Так, П. А. Лупинська вважає, що таким є рішення про віддання обвинуваченого до суду (зараз — постанова про призначення справи до судового розгляду),¹ втім, слід погодитися з тим, що вказане рішення є кінцевим, оскільки завершує провадження в цій стадії процесу². Аналіз чинного законодавства дає підстави зробити висновок, що початковим є прийняте суддею рішення про призначення справи до попереднього розгляду по справах публічного обвинувачення (ст. 241 КПК), а також постанова про порушення кримінальної справи по справах приватного обвинувачення (п. 3, ч. 2 ст. 251 КПК).

У зв'язку з тим, що рішення про призначення справи до попереднього розгляду не окреслено у форму процесуального документа³, а полягає в тому, що суддя повідомляє інших учасників процесу про день попереднього розгляду справи, вважаємо за необхідне закріпити в законі вимогу про прийняття суддею єдиного акта — постанови про прийняття справи до свого провадження та про призначення справи до попереднього розгляду.

Стаття 245 КПК передбачає, що за наявності достатніх підстав для розгляду справи в судовому засіданні суддя, не вирішуючи наперед питання про винуватість, виносить постанову про призначення справи до судового розгляду. Законом, до речі, не врегульовано питання «достатності підстав» для прийняття такого рішення, відсутність чіткого визначення вказаного формулювання тягне за собою і помилковість суджень. Неправильним, на нашу думку є те, що під підставами призначення справи до судового розгляду дехто розуміє достатність доказів для розгляду справи в судовому засіданні, які при їх перевірці

¹ Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы / П. А. Лупинская. – М., 1976. – С. 30–31.

² Див.: Лазарева В. А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе / В. А. Лазарева. – Самара, 1999. – С. 33; Зеленецкий В. С. Теория и практика обоснования решений в уголовном процессе Украины / В. С. Зеленский, Н.В. Глинская. – Харьков, 2006. – С. 58–59 (Серия «Юридичний радник»).

³ Там само. – С. 59.

та оцінці обумовляють винесення суддями обвинувального вироку¹. Такий підхід до вивчення матеріалів справи та оцінки доказів не відповідає завданням стадії попереднього розгляду і в психологічному аспекті визначає обвинувальний ухил судді в судовому розгляді, оскільки за такого висновку обвинувачений вже вважатиметься винним з моменту призначення справи до судового розгляду².

У достатністю фактичних даних для внесення справи у судовий розгляд тісно пов'язана проблема характеру внутрішнього переконання судді, яке формується у нього в результаті вивчення матеріалів кримінальної справи. З огляду на те, що суддя не повинен бути впевнений у винуватості обвинуваченого, то у чому ж тоді він може бути впевнений вирішуючи позитивно питання про наявність достатніх підстав для призначення справи до судового розгляду?

Характер переконання судді визначається, передусім обсягом знань, який покладено у прийняте ним рішення, і тому важливо зрозуміти його зміст. Так, кожний етап пізнання обставин кримінальної справи характеризується певними вимогами до необхідного рівня знань для прийняття суддею законного та обґрунтованого підсумкового рішення. З'ясовуючи питання при попередньому розгляді справи, у судді повинен сформуватися такий обсяг знань, який: по-перше, відповідає матеріалам справи та свідчить про категоричність прийнятого ним рішення; по-друге, не дає можливість зробити навіть припущення про винність підсудного.

Суддя повинен розуміти, що рішення про призначення справи до судового розгляду не визначатиме винесення обвинувального вироку, не виключатиме винесення виправдувального вироку, та взагалі будь-якого іншого рішення (про повернення на досудове слідство або про закриття справи) при розгляді справи по суті. Тому в подальшому провадженні по кримінальній справі суддя не повинен бути зв'язаний ані фактичною, ані правовою оцінкою обставин, що стали основою рішень, які були прийняті в ході попереднього розгляду справи.

Втім, як би закон не забороняв та скільки б не казали про відсутність у судді переконання у винуватості обвинуваченого, проведені анкетування суддів доводять, що у більш якій половині опитаних суддів (65 %), які призначають справу до судового розгляду, складається

¹ Див.: Майсурадзе В. Стадия предания суду. Спорные вопросы, ошибки / В. Майсурадзе, Г. Мосесян // Соц. Законность. – 1968. – № 9. – С. 30.

² Див.: Лазарева В. А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе / В. А. Лазарева. – Самара, 1999. – С. 65–66.

впевненість, що обвинувачений скоріше за все, є винуватим у вчиненні злочину.

Розв'язання цієї проблеми вбачається у розмежуванні функцій попереднього розгляду і вирішенні справи по суті. Історичний та сучасний міжнародний досвід доводять таку необхідність. Так, ст. 541 Уставу кримінального судочинства 1864 р. відносила повноваження по відданню до суду судовим палатам, а вирішення справи по суті — до окружних судів. У Франції, з 2000 р. функції віддання до суду та розгляду справи здійснюють не тільки різні судді, але й різні суди. Також зберігається правило, яке забороняє суддям, які брали участь у відданні до суду, розглядати цю ж справу по суті¹.

Тому з метою підвищення ефективності стадії попереднього розгляду, вважаємо за необхідне розширення компетенції слідчого судді (суб'єкта кримінального процесу, якого передбачено в проекті нового КПК України) — віднесенні вирішення цих питань до його компетенції².

Прийняття у стадії попереднього розгляду рішення про зупинення провадження у справі може мати місце тоді, коли з'ясується, що обвинувачений зник і місцеперебування його невідоме, а також у разі захворювання обвинуваченого, що виключає можливість його участі у судовому розгляді (ч. 1 та ч. 2 ст. 249 КПК). На жаль, у законі неповно викладені повноваження судді у зв'язку із зупиненням справи. Так, перш ніж зупинити провадження у справі, суддя повинен упевнитися в наявності матеріалів, які встановлюють факт зникнення обвинуваченого та відсутності даних про його місцезнаходження (інформації органів внутрішніх справ, прокуратури, письмових повідомлень, заяв тощо). Одночасно із зупиненням справи суддя змінює запобіжний захід стосовно обвинуваченого та оголошує його розшук.

Копія постанови про зупинення провадження у справі та оголошення розшуку обвинуваченого передається прокуророві, а матеріали справи знаходяться в суді. У даній ситуації виникає ряд питань, які мають процесуальний та організаційний характер і які можуть та повинні бути вирішені в законі, наприклад, можливість суддівського контролю за пошуковими заходами щодо обвинуваченого, справа якого знаходиться в суді.

¹ Гуценко К. Ф. Уголовный процесс западных государств / К. Ф. Гуценко, Л. В. Головкин, Б. А. Филимонов. – Изд-е 2-е, доп. и испр. – М., 2002. – С. 350–351.

² Проект Кримінально-процесуального кодексу України (реєстрац. № 3456-д від 18.11.2005 р.).

До того ж у КПК взагалі не врегульовано порядок відновлення провадження у справі, що була зупинена у стадії попереднього розгляду. Незважаючи на те, що закон чітко встановлює можливість прийняття тільки одного рішення в стадії попереднього розгляду справи, Пленум Верховного Суду України в постанові № 6 від 30. 05. 2008 р. «Про практику застосування кримінально-процесуального законодавства при попередньому розгляді кримінальної справи в судах першої інстанції» у п. 9 вказує, що у випадку, коли обвинуваченого розшукано чи він одужав, суддя повторно призначає справу до попереднього розгляду. Отже, наведене обумовлює чітке регулювання кримінально-процесуальним законом наведених питань і, з огляду на це, внесення відповідних змін до ст. 244 КПК.

Законом судді надана можливість повернення кримінальної справи прокурору з попереднього розгляду у разі встановлення суттєвих порушень ним вимог статей 228–232 КПК для їх усунення. Зокрема, такі порушення мають місце у випадках: коли в обвинувальному висновку містяться положення, які суперечать одне одному; коли обвинувачення, викладене в обвинувальному висновку, є неконкретним або не збігається з обвинуваченням, викладеним у постанові про притягнення особи як обвинуваченого; коли обвинувальний висновок не підписаний слідчим; коли в обвинувальному висновку немає посилань на аркуші справи; коли обвинувальний висновок не затверджено або затверджено не тим прокурором, якому надане таке право, тощо.

Виходячи зі змісту статті 249¹ КПК, повернення справи прокурору для усунення виявлених порушень може мати місце як за клопотанням сторін, так і за ініціативою судді. Втім, аналіз судової практики застосування норм інституту повернення справи прокурору вказує на важливість закріплення в законі строку, по закінченні якого прокурор повинен повернути справу до суду.

При вирішенні питання про те, чи підсудна справа суду, на розгляд якої вона надійшла, суддя повинен виходити із положень КПК про предметну (родову), територіальну, спеціальну підсудність та підсудність за зв'язком справ (статті 33, 34, 36, 37, 39, 40 КПК). Встановивши, що справа не підсудна суду, суддя з попереднього розгляду своєю постановою повинен направити її за підсудністю (ч. 3 ст. 41 та ст. 249 КПК).

У цій стадії процесу встановлена можливість закриття кримінальної справи за всіма передбаченими ст. 248 КПК, підставами, а саме: як

справи, які надійшли до суду з обвинувальним висновком, так і справи, що надійшли з постановою слідчого, погодженою з прокурором, про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності із закриттям справи за наявності підстав, передбачених ст. 6, ч. 1 ст. 7, статтями 7, 7¹, 7², 8, 9, 10 та 11¹ КПК. Разом з тим справу може бути закрито і за спеціальних підстав, передбачених Особливою частиною КК України (за ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212¹, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258³, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 3 ст. 369, ч. 4 ст. 401 КК України).

Втім необхідно мати на увазі, що при попередньому розгляді справи суддя у будь-якому разі не може закрити справу: по-перше, щодо неповнолітнього у порядку ст. 9 КПК, за підставами, передбаченими ч. 1 ст. 97 КК України та ч. 1 ст. 447 КПК, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру, оскільки при суперечності в цій частині норм ст. 248 і ст. 447 КПК застосуванню підлягає ст. 447 КПК як спеціальна норма, яка передбачає обов'язкове призначення цієї справи до судового розгляду; по-друге, коли для з'ясування (підтвердження) підстав для його закриття необхідно досліджувати й оцінювати певні докази у справі, дані щодо поведінки обвинуваченого або коли за законом вимагається згода обвинуваченого на закриття справи, але така згода відсутня.

До того ж актуальним залишається питання про те, чи є рішення про закриття кримінальної справи, яке приймається у стадії попереднього розгляду, актом правосуддя, а також, чи суперечить положенню, що визнати особу винуватим може тільки суд у обвинувальному вирокі, а, отже, правосуддя здійснюється тільки у судовому розгляді. Торкаючись цього питання, В. Н. Бутов вважає, що всі рішення, які завершують провадження по справі в цій стадії процесу, є актами правосуддя¹. З огляду на це погодимось із думкою тих учених, які вважають, що правосуддя — це не тільки результат судової діяльності, але й процес досягнення цього результату, а тому, рішення, якими завершується провадження у справі в цій стадії, вважаються актами правосуддя².

Законом (ст. 246 КПК) передбачено вичерпний перелік підстав для повернення справи на дослідження. До таких підстав належать:

¹ Бутов В. Н. Определение суда первой инстанции по уголовным делам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. / В. Н. Бутов. – Свердловск, 1975. – С. 6.

² Див.: Лазарева В. А. Судебная власть и ее реализация в уголовном процессе / В. А. Лазарева. – Самара, 1999. – С. 56–57.

1) встановлення під час порушення кримінальної справи, дізнання чи досудового слідства таких порушень вимог КПК, без усунення яких справа не може бути призначена до судового розгляду; 2) встановлення підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, якщо окремих розгляд справи відносно цих осіб за вимогами ст. 26 КПК неможливий; 3) встановлення підстав для кваліфікації дій обвинуваченого за статтею КК України, яка передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин, або пред'явлення йому обвинувачення, яке до цього не було пред'явлене. Прийняття суддею рішення про повернення справи на додаткове слідство за власною ініціативою можливо тільки у першому випадку.

Беручи до уваги те, що таке неконкретне формулювання підстав для повернення справи на дослідження обумовлює необхідність з'ясування питання про характер порушень кримінально-процесуального закону, які допускають органи досудового слідства та визнання їх суттєвими або не суттєвими, такими, які перешкоджають або не перешкоджають розгляду кримінальної справи. Оцінюючи при попередньому розгляді те чи інше порушення норм КПК під час дізнання чи досудового слідства, суддя, перш за все, має керуватися положенням, яке визначає загальне поняття «суттєве порушення закону» (ст. 370 КПК), а також роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України в постанові № 2 від 11 лютого 2005 г. «Про практику застосування судами України законодавства, яке регулює повернення кримінальних справ на додаткове слідство», та в постанові № 6 від 30 травня 2008 р. «Про практику застосування кримінально-процесуального законодавства при попередньому розгляді кримінальної справи в судах першої інстанції».

Закон не містить конкретного переліку суттєвих порушень норм КПК під час провадження дізнання та досудового слідства, які тягнуть повернення справи зі стадії попереднього розгляду на додаткове слідство. Питання про те, чи перешкоджає таке порушення закону призначенню справи до судового розгляду, вирішується залежно від того, наскільки істотними вони були, та до порушення яких прав та інтересів учасників процесу вони призвели, а також чи є можливість їх поновити у судовому засіданні.

Так, кримінальна справа в будь-якому разі не може бути призначена до судового розгляду, якщо вона: не була порушена або порушена некомпетентною особою; її розслідування проводила не уповноваже-

на на те особа чи особа, яка підлягала відводу; було порушено вимоги КПК про обов'язковість пред'явлення обвинувачення і матеріалів розслідування для ознайомлення; при провадженні дізнання чи досудового слідства було порушено право обвинуваченого на захист або право користуватися рідною мовою чи мовою, якою він володіє, і допомогою перекладача.

Слід підкреслити також і те, що в кожному конкретному випадку порушення органами слідства норм КПК суддя повинен їх оцінювати з точки зору можливості перешкодити суду прийняти законне рішення. Втім допущені при вчиненні окремих слідчих чи процесуальних дій порушення закону, що призвели до порушення прав та законних інтересів учасників процесу, поновити які неможливо, не можуть бути підставою для повернення справи на додаткове розслідування. За наявності відповідних підстав такі порушення мають тягти визнання доказів недопустимими.

Наведені в ст. 246 КПК та вказаних постановках Пленуму Верховного Суду підстави повернення справи на додаткове розслідування підтверджують та конкретизують принципове положення про те, у жодній стадії процесу, в тому числі і у стадії попереднього розгляду, неможливе погіршення становища обвинуваченого та порушення його права на захист.

Підбиваючи підсумки, можна дійти висновку, що обґрунтоване призначення справи до судового розгляду одночасно є гарантією забезпечення прав особи та інтересів правосуддя. До того ж саме акт призначення справи до судового розгляду є правовою підставою для судового розгляду — саме з цього моменту обвинувачений стає підсудним. Встановлюючи та усуваючи помилки та недоліки попередніх стадій, стадія попереднього розгляду справи сприяє підвищенню якості роботи органів дізнання та досудового слідства, а запобігаючи призначенню судового засідання по неякісно розслідуваних справах, забезпечує високу якість судового розгляду.